

فهرست مطالب

۱	طرح تحقیق:.....
۱	بیان مسأله:.....
۳	علت انتخاب موضوع، اهمیت و فایده آن:.....
۳	اهداف پژوهش:.....
۳	روش گرد آوری اطلاعات و داده‌ها:.....
۴	روش تجزیه و تحلیل اطلاعات و داده‌ها:.....
۴	سابقه پژوهش:.....
۵	سؤال اصلی پژوهش:.....
۶	سؤالات فرعی پژوهش:.....
۶	فرضیه اصلی پژوهش:.....
۶	فرضیه‌های پژوهش:.....
۷	پیش فرض‌های پژوهش:.....
۸	دستاوردهای پژوهشی ناظر به حل مسأله:.....
۱۰	دستاوردهای راهبردی و کاربردی پژوهش:.....
۱	بخش اول: مفاهیم و کلیات
۲	فصل اول: مفاهیم اصلی پژوهش :.....
۲	مقدمه.....
۴	۱- مفهوم فعل :.....
۵	۲- معنای خلق :.....
۶	۳- مفهوم صنع :.....
۶	۴- مفهوم ابداع.....
۷	۵- مفهوم تسخیر.....

۶- مفهوم تصرف : ۸

۷- پیامدهای کلامی: ۹

فصل دوم: امکان تصرف بشر در خلقت Error! Bookmark not defined.

رابطه انسان با طبیعت Error! Bookmark not defined.

۱- رابطه انسان و طبیعت در نگرش الهیات مسیحی Error! Bookmark not defined.

۲- رابطه انسان و طبیعت از منظر علم جدید Error! Bookmark not defined.

۳- رابطه انسان و طبیعت از منظر آموزه های اسلامی Error! Bookmark not defined.

دیدگاه قرآن در خصوص طبیعت و محیط زیست Error! Bookmark not defined.

فصل سوم: نمونه هایی از تصرفات بشر Error! Bookmark not defined.

۱- بیوتکنولوژی و مهندسی ژنتیک Error! Bookmark not defined.

۲- شبیه سازی انسانی Error! Bookmark not defined.

مزایای شبیه سازی : Error! Bookmark not defined.

ساختار ژنتیکی انسان Error! Bookmark not defined.

۳- امکان دستیابی و استفاده از سلاح های هسته ای و بیولوژیکی: Error! Bookmark not defined.

تولید بمب اتمی: Error! Bookmark not defined.

نکاتی در مورد بمب اتمی Error! Bookmark not defined.

تعداد بمب های اتمی موجود در جهان Error! Bookmark not defined.

بخش دوم: Error! Bookmark not defined.

بازتاب ها و لوازم کلامی تصرفات بشر در خلقت Error! Bookmark not defined.
defined.

مقدمه: Error! Bookmark not defined.

نقاط چالش افعال بشر با آموزه های کلامی Error! Bookmark not defined.

فصل (۱) مسئله تصرفات بشری و مشیت و فاعلیت حق تعالی Error! Bookmark not defined.
not defined.

- Error! Bookmark not defined.
- Error! فصل ۲) مسئله سازگاری تصرفات بشری با حکیمانه بودن خلقت
Bookmark not defined.
- Error! Bookmark فصل ۳) مسئله سازگاری تصرفات بشر با غایت مندی خلقت
not defined.
- Error! Bookmark not فصل ۴) مسئله تصرفات بشر و نظام احسن الهی:
defined.
- Error! Bookmark not فصل ۵) مسئله تصرفات بشر در خلقت و تدبیر الهی
defined.
- Error! Bookmark not فصل ۶) مسئله دخالت بشر در خلقت با توجه به نقش علل فرا طبیعی (مدبرّات امر)
Error! Bookmark not defined.
- Error! Bookmark not فصل ۷) مسئله امکان حیات بخشی و تداوم و افنای آن
defined.
- Error! Bookmark فصل ۸) مسئله نقش بشر در فرایند تکامل و خلق مستمر الهی
not defined.
- Error! فصل ۹) آثار و بازتاب های متافیزیکی و معنوی تصرفات غیر طبیعی بشر:
Bookmark not defined.
- Error! Bookmark not defined. ۹-۱- تغییر نگاه انسان به مخلوقات طبیعی:
- Error! Bookmark not ۹-۲. تأثیر تغییرات ژنتیکی در تغییر رفتار و حالات انسان:
defined.
- Error! Bookmark not defined. ۹-۳. مسئله تغییر خلق الله
- Error! Bookmark not defined. ۹-۴. نقض کرامت انسانی
- Error! Bookmark not ۹-۵. از بین رفتن اختلافات طبیعی افراد و تنوع مخلوقات
defined.
- Error! Bookmark not defined. ۹-۶. غفلت زایی تکنولوژی و مصنوعات بشری
- Error! فصل ۱۰) برهم خوردن نظام و تعادل طبیعی موجودات طبیعت
Bookmark not defined.

- Error! Bookmark not defined. سلاح های کشتار جمعی
- Error! Bookmark not defined. فصل ۱۱) مسئله امکان هلاکت حرث و نسل و انهدام شرایط حیات به دست بشر
- Error! Bookmark not defined. بخش سوم:
- Error! Bookmark not defined. افعال بشری و رابطه آن با خالقیت مطلق الهی
- Error! Bookmark not defined. فصل اول: ماهیت و ویژگی های افعال بشری
- Error! Bookmark not defined. ویژگی های افعال بشری
- Error! Bookmark not defined. فصل دوم: ویژگی های افعال الهی:
- Error! Bookmark not defined. ۱- افعال الهی عین ذات او نیستند
- Error! Bookmark not defined. ۲- تحقق فعل به صرف اراده
- Error! Bookmark not defined. ۳- وابستگی به علم پیشین الهی
- Error! Bookmark not defined. ۴- حکیمانه بودن افعال الهی
- Error! Bookmark not defined. ۵- غایت مندی افعال الهی
- Error! Bookmark not defined. ۶- احسن و کامل بودن افعال الهی
- Error! Bookmark not defined. نظام احسن در نگاه برخی حکیمان اسلامی
- Error! Bookmark not defined. مبانی نظریه نظام احسن
- Error! Bookmark not defined. الف) علم حق تعالی به نظام احسن
- Error! Bookmark not defined. ب) تعلق اراده و رضای حق به ایجاد نظام احسن
- Error! Bookmark not defined. ج) غایت مندی افعال الهی:
- Error! Bookmark not defined. ۷- تدبیر الهی نظام هستی
- Error! Bookmark not defined. ۸- قانون مندی نظام خلقت:
- Error! Bookmark not defined. ۹- تابعیت قضا و قدر:

Error! Bookmark not defined.تعریف قضا و قدر از نظر فلاسفه.

Error! Bookmark not defined.رابطه قضا و قدر با جبر و اختیار.

Error! Bookmark not defined.۱۰- دوام فیض و استمرار خلقت حق تعالی.

Error! Bookmark not defined..تفاوت های افعال الهی و انسانی.

Error! Bookmark not defined..جمع بندی:

Error! فصل سوم : طرح نظریات در باب فاعلیت الهی و فاعلیت انسان:

Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined.مقدمه:

Error! Bookmark not defined.پیش فرض های اساسی بحث:

Error! Bookmark not defined.فاعلیت الهی و دخالت بشری.

Error! Bookmark not defined.خالقیت مطلق الهی از نظر اشاعره :

Error! Bookmark not defined.تعریف جبر.

Error! Bookmark not defined.نقد و بررسی نظریه اشاعره مبنی بر نفی علیت و نفی فاعلیت انسان

not defined.

Error! Bookmark not defined.نظریه تفویض:

Error! Bookmark not defined.مفهوم تفویض

Error! Bookmark not defined.نقد و تحقیق.

Error! ۳- اراده و اختیار بشر از دیدگاه متکلمان شیعه و حکمای اسلامی (الامر بین الامرین)

Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined.۳-۱. مفهوم اختیار:

Error! Bookmark not defined.۳-۲. اثبات آزادی و اختیار انسان از منظر عقلی :

Error! Bookmark not defined.مخالفان اختیار:

Error! Bookmark not defined.تبیین نظریه الأمر بین الأمرین

Error! Bookmark not defined.رابطه افعال مخلوقات با فاعلیت الهی

Error! Bookmark not defined.دیدگاه نخست: نفی فاعلیت از غیر خدا به صورت مطلق:

defined.

Error! Bookmark not defined.....: دیدگاه دوم: نظریه فاعلیت طولی فاعل های امکانی:

Error! Bookmark not defined.: علیّت از منظر قرآن:

Error! Bookmark not defined.... : علل معده

Error! Bookmark not defined.: علل طبیعی و فرا طبیعی

Error! Bookmark not defined.: نقد و بررسی:

Error! Bookmark not defined.....: دیدگاه سوم: نظریه مظهریت

Error! Bookmark not defined.: تصرف اذنی

Error! Bookmark not defined.....: عمومیت ربوبیت و تدبیر الهی

Error! Bookmark not defined.: جمع بندی و نتیجه گیری:

Error! Bookmark not defined.: بخش چهارم:

Error! Bookmark not defined.: نظریه برگزیده ، دلایل و مستندات آن

defined.

Error! Bookmark not defined.: فصل یک) تبیین نظریه، پیش فرض ها ، دلایل و مستندات:

not defined.

Error! Bookmark not defined.: نظریه برگزیده؛

Error! Bookmark not defined.: پیش فرض های نظریه:

Error! Bookmark not defined.: اصل اول: تعلق مشیت الهی به فاعلیت بشر :

Error! Bookmark not defined.: اصل دوم: وجود قدرت و حق تصرف (شرط فاعلیت و قابلیت تصرف)

Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined.: اصل سوم: مقام خلافت الهی بشر:

Error! Bookmark not defined.: اصل چهارم: محدود بودن علم، قدرت و فاعلیت انسان

defined.

Error! Bookmark not defined.: فصل دوم) پاسخ به چالش های مطروحه بر اساس پیش فرض ها و مبانی کلامی:

Error! Bookmark not defined.:

Error! Bookmark not defined.: پاسخ به مسائل مطروحه:

- (۱) پاسخ به مسئله دخالت بشر در خلقت الهی: Error! Bookmark not defined.
- (۲) دفع شبهه تغییر خلق: Error! Bookmark not defined.
- (۳) مسئله خلق مستمر الهی و نقش بشر در فرایند تکامل موجودات طبیعی Error!
Bookmark not defined.
- پیش فرض های حل مسئله تکامل: Error! Bookmark not defined.
- یک: وجود اصل تکامل در طبیعت غیر قابل انکار است : Error! Bookmark not
defined.
- دو: نظریه آفرینش مداوم (خلق مستمر)..... Error! Bookmark not defined.
- سه: امکان دخالت بشر در فرایند تکامل..... Error! Bookmark not defined.
- چهار: وابستگی اشیاء طبیعی به علل فرا طبیعی و نفوس مجرده Error! Bookmark not
defined.
- پنج: تصرفات بشر در خلقت تابع اصل خلافت انسان و قدرت عقل و اختیار بشر است. Error!
Bookmark not defined.
- (۴) پاسخ به مسئله امکان به سازی خلقت Error! Bookmark not defined.
- (۵) مسئله سازگاری تصرفات بشر با اصل نظام احسن:.. Error! Bookmark not defined.
- (۶) پاسخ به مسئله شبیه سازی:..... Error! Bookmark not defined.
- (۷) مسئله امکان یا عدم امکان قدرت بشر برای انهدام موجودات زنده Error!
Bookmark not defined.
- (۸) پاسخ به مسئله برهم زدن تعادل زیست محیطی:..... Error! Bookmark not defined.
- (۹) پاسخ به مسئله امکان خلق موجود زنده..... Error! Bookmark not defined.
- بررسی و تحلیل علمی مسئله حیات..... Error! Bookmark not defined.
- فصل سوم: پیشنهادات و آرائه رهیافت های نظری و عملی Error! Bookmark
not defined.
- الف) راه حل های نظری:..... Error! Bookmark not defined.
- (۱) ضرورت نگاه توحیدی و آیت انگارانه به طبیعت و مخلوقات: Error! Bookmark not
defined.
- (۲) ضرورت تصحیح نگاه انسان شناختی Error! Bookmark not defined.
- (۳) ضرورت توجه به ساحت های معنوی و ملکوتی طبیعت Error! Bookmark not

- defined.
- ۴) ضرورت ابتناء علم و تکنولوژی به فلسفه الهی و الهیات و حیانی Error! Bookmark not defined.
- ۵) اصالت دادن به دانش متافیزیکی به جای دانش تجربی؛ Error! Bookmark not defined.
- ۶) هدفمندسازی و کنترل تکنولوژی؛ Error! Bookmark not defined.
- ۷) تلفیق نگرش های الهیاتی و علمی: Error! Bookmark not defined.
- ۸) توجه به نقش و رسالت دین و اخلاق در هدایت و جهت دهی به علوم و دانشمندان Error! Bookmark not defined.
- ب) راه حل های عملی: Error! Bookmark not defined.
- ۱) پرهیز از نگاه و عمل سلطه جویانه نسبت به طبیعت : Error! Bookmark not defined.
- ۲) و جوب حفظ سنت الهی Error! Bookmark not defined.
- ۳- توجه به تبعات و پیامدهای عینی تخریب محیط زیست و برهم زدن تعادل Error! Bookmark not defined.
- جمع بندی نهایی و دستاوردهای پژوهش: Error! Bookmark not defined.
- نظرات بنیادین و راهبردی طرح شده در پژوهش Error! Bookmark not defined.
- پیشنهادات و رهیافت های علمی و عملی Error! Bookmark not defined.
- فهرست منابع Error! Bookmark not defined.

طرح تحقیق:

بیان مسأله:

پژوهش حاضر به بررسی مسئله تصرفات بشر در خلقت و پیامدهای تکوینی و کلامی آن می پردازد. تحقیق در مورد «تصرفات بشر در خلقت» بحثی است که قاعدتاً در ذیل بحث از افعال الهی طرح و مورد بررسی قرار می گیرد. از این جهت که همه مخلوقات و از جمله انسان و طبیعت و افعال و آثار آنها، همه فعل الهی هستند و لذا این بحث از مباحث کلام و الاهیات فلسفی است. اما از حیث مسایل و ناشی از تصرفات بشر؛ که ناظر به مصادیق و مسایل جزئی طبیعت و افعال بشری است، بحث به علوم مختلف و دستاوردهای علمی و عملی گوناگون بشری مرتبط است. یعنی مسائل و موضوعات مورد بحث، داده های علوم و تجارب عینی بشری است. به تعبیر دیگر این بحث از حیث مبادی و مبانی تحقیق، فلسفی و کلامی است، ولی از جهت مسائل و موضوعات آن که اغلب داده ها نتایج علوم گوناگون است، بحثی میان رشته ای است و همچنین از این منظر که به مسائل جدید کلامی که در نتیجه تعارض برخی داده های علمی با آموزه های کلامی بروز نموده، می پردازد؛ می توان گفت؛ این بحث از جمله مباحث کلام جدید نیز به شمار می رود.

محور اصلی این پژوهش؛ پرداختن به ماهیت افعال و تصرفات بشری اولاً؛ و بررسی لوازم و پیامدهای کلامی، تکوینی و آثار وضعی و معنوی این افعال ثانیاً است. این بحث ابعاد گوناگونی دارد که بررسی همه جوانب آن از حیطة و چارچوب این رساله بیرون است. و لذا ما صرفاً برخی از مهم ترین لوازم و پیامدهای کلامی افعال بشری را مورد بررسی قرار داده و بر اساس مبانی و پیش فرض های کلامی و فلسفی مربوط به هر کدام از مسائل، به ارائه راه

حل و رفع چالش خواهیم پرداخت.

بنا بر این مسئله اصلی پس از مفروض دانستن این واقعیت که، بشر تکویناً قدرت هرگونه دخل و تصرف و تغییر در نظام خلقت و شرایط زیست بوم را دارد، این است که؛ برخی از تصرفات بشر در بعد تکوینی و اعتقادی چالش هایی را در پی دارند. عمده ترین این چالش ها عبارتند از: این که ؛ فاعلیت و قدرت تصرف بشر در خلق الهی، چگونه با خالقیت مطلق الهی قابل جمع است؟ آیا تصرفات بشر با اصل حکمت و غایت مندی و تدبیر الهی و احسن بودن نظام خلقت منافاتی ندارد؟ آیا این مسئله، شبهه دخالت بشر در نظام خلقت و مداخله در فرایند تکامل موجودات، و دخالت در تدبیر الهی و نقض غرض و غایت مندی را در پی ندارد؟ بر فرض پذیرش این فرضیه که بشر می تواند در خلقت، دخالت و تصرف نماید و بسیاری از کارکردها و ویژگی ها و غایات طبیعی اشیاء را تغییر دهد و یا اصل شرایط و امکان زیست و بقاء موجودات زنده و غیره را از بین ببرد و حرث و نسل را نابود کند، این مسئله از نظر فلسفی و کلامی چه مبنا و پیامدهایی دارد؟ آیا این مسئله با اصل فاعلیت و حاکمیت مشیت و تدبیر حکیمانه خداوند سازگار است؟

ولذا با مفروض دانستن امکان تصرف انسان در نظام خلقت، چند مسئله مهم باید مورد توجه و بررسی قرار گیرد.

نخست: بررسی و تبیین فلسفه افعال و تصرفات بشر در خلقت و محدوده توانایی انسان برای تصرف در خلق الهی و حکمت اعطای چنین قدرتی به انسان است.

دوم؛ بررسی مسئله سازگاری افعال و تصرفات بشر با خالقیت مطلق و مستدام و تدبیر دائمی و مشیت ازلی و ابدی ربوبی و حکیمانه و غایت مند و احسن بودن خلق الهی است.

این چالش های کلامی، مسائلی هستند که ناشی از آثار تصرفات بشری می باشند. و باید بر اساس مبانی حکمی و کلامی آنها را تحلیل نموده و به آن ها پاسخ داد. این تحقیق می کوشد تا بر اساس مبانی متقن و مبرهن فلسفی و کلامی، مسائل مربوط به این موضوع را مورد بررسی قرار داده و به آن ها پاسخ دهد.

علت انتخاب موضوع، اهمیت و فایده آن:

1. بررسی ریشه های اصلی مسائل و چالش های گوناگون ناشی از تصرفات بشر در خلقت.
2. تبیین و تحلیل فلسفه قدرت بشر و تبیین رابطه افعال بشری با فاعلیت، مشیت، علم، حکمت و تدبیر الهی؛
3. بررسی و تحلیل آثار و پیامدهای کلامی افعال و تصرفات بشر بر ساختار و کارکردهای طبیعی و اولیه نظام خلقت.
4. بررسی و تبیین آثار تکوینی، معرفتی و معنوی تصرفات بشر.
5. پاسخگویی به شبهات کلامی مربوط به تصرفات بشر در خلقت، از قبیل:
الف) بررسی مسئله امکان دخالت بشر در فعل الهی و امکان تغییر در ساختار اولیه و آثار مخلوقات و یا انعدام آن.
ب) بررسی مسئله برهم خوردن تعادل نظام طبیعت و لوازم کلامی و تکوینی آن،
ج) تبیین نقش بشر در تکمیل خلقت، و بهبود و تغییر در ساختار و کارکردهای اشیاء طبیعی.

اهداف پژوهش:

- 1- تبیین ماهیت و ویژگی های افعال بشری و مبانی فلسفی و کلامی آن.
- 2 - تبیین فلسفه افعال و حدود و ابعاد قدرت تصرفات بشر در نظام خلقت.
- 3 - تبیین رابطه افعال بشری با فاعلیت، مشیت و حکمت تدبیر الهی؛
- 4- بررسی پیامدها و بازتاب های کلامی، اعتقادی تصرفات بشر در نظام خلقت.
- 5- پاسخ گویی به شبهات دینی و کلامی، نظیر؛ شبهه دخالت بشر در فعل الهی و فرایند تکامل و تغییر با بهبود خلقت، پاسخ به شبهات مربوط به نظام احسن، پاسخ به مسئله تعارض تصرفات بشری فرجام خلقت و تدبیر و با غایت مندی خلقت. و مسئله تداخل علل؛ دخالت بشر در زیست بوم و برهم خوردن نظام طبیعت.

روش گرد آوری اطلاعات و داده ها:

روش تحقیق کتابخانه ای است که با مراجعه و تتبع در منابع اصلی فلسفی و کلامی و

نصوص دینی (قرآن و حدیث) و منابع علمی مرتبط، اطلاعات لازم استخراج، ساماندهی و مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

روش تجزیه و تحلیل اطلاعات و داده‌ها:

مسئله مورد پژوهش از منظرهای گوناگون قابل مطالعه و بررسی است، از منظر این پژوهش، اساسی‌ترین رهیافت نظری برای حل این مسئله، رهیافت فلسفی و کلامی است. بر اساس معیارهای پژوهش علوم نظری این پژوهش از روش توصیفی - تحلیلی استفاده نموده و مجموعه داده‌ها و یافته‌های (علمی - فلسفی و کلامی) مرتبط با موضوع را مورد توصیف و تحلیل و تبیین قرار داده و با بررسی نظریات و فرضیات موجود، و با استناد به مبانی و دلائل کلامی و فلسفی به اثبات نظریه مورد نظر پرداخته و بر اساس نظریه برگزیده، به حل مسائل مطروحه دست یافته است.

سابقه پژوهش

در خصوص موضوع تصرفات بشر و پیامدهای کلامی و فلسفی آن تاکنون مطالعه و پژوهش مدون و مستقلی انجام نگرفته است و صرفاً در منابع اصلی فلسفه و کلام که مباحث افعال الهی، اراده، مشیت، قدرت حق تعالی، رابطه خداوند با مخلوقات و بحث اختیاری یا جبری بودن افعال انسان، را مطرح نموده اند، می‌توان مبانی و پیش فرض‌های این بحث را استخراج و مورد استفاده قرار داد. از این رو بحث از افعال بشر و این که آیا اساساً بشر قدرت تصرف در خلقت الهی را دارد، و آیا افعال بشر اختیاری است و یا جبری و تسخیری، این که آیا قدرت تصرف بشر در خلقت، با حکمت ربوبی و توحید در خالقیت سازگار است یا خیر؟ از جمله مباحثی هستند که در علم کلام و فلسفه الهی و در تفسیر قرآن به تناسب برخی آیات مورد بحث و تبیین قرار گرفته است. و از این جهت، این قسمت از مباحث پژوهش، دارای پیشینه گسترده و غنی است. اما از منظر مسائل و چالش‌های گوناگون کلامی و اعتقادی و حتی فلسفی که در نتیجه تصرفات گوناگون و جدید بشر پدید آمده، تحقیقی مستقل و در خور توجه وجود ندارد. بنابراین ارجاع به کتب و تحقیقات علمی که مباحث مهندسی ژنتیک و شبیه‌سازی، تخریب محیط زیست، و عوارض سلاح‌های کشتار جمعی را

مورد بحث قرار می دهند، تنها برای شناخت موضوعات

وداده های علمی مربوط به این بحث است. اما با این وصف از بین منابع و آثاری که به صورت گذرا و اجمالی به این بحث پرداخته اند، می توان به کتاب؛ « شبیه سازی از دیدگاه آئین کاتولیک و اسلام » نوشته سید حسن اسلامی اشاره نمود، که این اثر بیشتر از جنبه های فقهی ، اخلاقی و آموزه های دینی به موضوع پرداخته است و دیگر کتاب «اسلام و محیط زیست» نوشته استاد جوادی آملی است که تا حدودی نگاه اسلام در خصوص موجودات طبیعی و مسائل مربوط به محیط زیست را عالمانه مورد اشاره قرار داده است. کتاب دیگر؛ «الاستنساخ البشري هل هو ضد المشیة الالهیه» نوشته خطاب عبدالمعز و کتاب «دین و نظام طبیعت» نوشته سید حسین نصر و کتاب «قرن بیوتکنولوژی» نوشته جرمی ریفکین با ترجمه حسین داوری است. که این اثر نیز به صورت عام واز جنبه های مختلف به بحث بیوتکنولوژی و شبیه سازی پرداخته است. از جمله دیگر منابع قابل استفاده در این زمینه داده ها و یافته های علوم تجربی در بحث تکامل خلقت و تکنولوژی دستکاری ژنتیک و برخی دستاوردهای پزشکی و همچنین تحقیقات مربوط به موضوع زیست بوم و برهم خوردن تعادل نظام طبیعت و... است. که در این پژوهش از آن ها به تناسب استفاده شده است. بر اساس تتبع راقم در منابع گوناگون قدیم و جدید هیچ کدام به صورت مبسوط و مستقل موضوع پیامدهای تصرفات بشر را از منظر کلامی مورد بحث و تحقیق قرار نداده اند. ولذا از این جهت؛ پژوهش حاضر در موضوع خود بدیع و بی سابقه به شمار می رود. به همین جهت، یکی از مشکلات اساسی این تحقیق، فقدان منابع کافی و لازم بوده است.

سؤال اصلی پژوهش:

مسئله اصلی تحقیق این است که تصرفات بشر در خلقت دارای چه پیامدها و چالش های کلامی است؟ به عبارت دیگر؛ آیا تصرفات بشر در خلقت، با فاعلیت مطلق و مستمرالهی و باور به مشیت عام و تدبیر فراگیر خداوند و حکیمانه و غایت مند بودن افعال الهی، و نظام احسن و برخی دیگر از آموزه های اعتقادی نظیر باور به ظهور امام مهدی (عج) سازگار است یا خیر؟

سؤالات فرعی پژوهش:

- 1- آیا بشر قادر به تصرف در خلقت است و یا این که بشر فقط حق تمتع و بهره برداری از طبیعت را دارد و قدرت تصرف و تغییر و انهدام مخلوقات را ندارد؟
- 2- افعال بشری چه ماهیت، ویژگی‌هایی دارند؟ آیا بشر در افعال خود دارای اختیار هست و یا این که مجبور است؟ آیا تصرفات بشر می‌تواند بر مبنای نظریه تفویض توجیه شود؟
- 3- چه رابطه‌ای بین افعال بشری و افعال الهی (فاعلیت مطلق الهی) وجود دارد؟ چه نظریات و رهیافت‌هایی در خصوص تبیین فاعلیت بشر از سوی حکما و متکلمان عرضه شده است؟
- 4- آیا تصرفات بشر در نظام خلقت به معنای دخالت در فاعلیت خدا و مصداق خلق و صنع و یا تغییر خلق الله است؟
- 5- آیا بشر می‌تواند در فرایند تکامل موجودات و برخی از آثار و ویژگی‌های اشیا دخل و تصرف نماید؟
- 6- آیا بشر می‌تواند حیات همه موجودات طبیعی و از جمله انسان را دفعاً و یا به صورت تدریجی از بین ببرد؟

فرضیه اصلی پژوهش:

تصرفات بشر در مخلوقات الهی در چهارچوب فاعلیت مطلق الهی، مشیت و حکمت و تدبیر خالق هستی جریان دارد. و به معنای دخالت بشر در فعل و مشیت و تدبیر خداوند نیست، بلکه قدرت و اراده و فاعلیت بشر در طول اراده و مشیت و اذن و تفویض محدود حق تعالی است. و همچنین تصرفات بشر با اصل حکمت و تدبیر الهی و غایت مندی افعال الهی و نظام احسن منافاتی ندارد و همه شبهات مطروحه بر اساس مبانی متقن فلسفی و کلامی قابل دفع و حل است.

فرضیه‌های پژوهش:

- یک: بشر قادر به تصرف در بسیاری از مخلوقات الهی است.
- دو: افعال بشر انواع و انحاء گوناگون دارد و اعم از تسخیر و تصرف و خلق و ابداع و صنع و کشف نظام و خرق نظام است و قدرت تصرف بشر منحصر به بهره‌برداری و تمتع نیست.

سه: فاعلیت انسان و هر فاعل امکانی در طول فاعلیت الهی و در چهارچوب مشیت و حکمت و تدبیر الهی جریان دارد و تصرفات بشر به معنای دخالت در فعل و مشیت خداوند و تغییر خلق الله نیست.

چهار: تصرفات بشر در خلقت الهی، نظیر دستکاری ژنتیک و شبیه سازی و غیره، با خالقیت مطلق و مستمر الهی و حکیمانه و احسن بودن و غایتمند بودن خلق الهی و تدبیر مخلوقات توسط خداوند و نقش مدبرات امر، مغایرت ندارد و هیچ گونه چالش کلامی را موجب نمی شود.

پنج: بشر می تواند در فرایند تغییر و تکامل موجودات طبیعی دخالت نماید و آن دسته از تصرفات بشر که موجب تغییر و تکمیل و رفع نقایص موجودات طبیعی می شود با اصل حکیمانه و احسن بودن فعل الهی مغایرت ندارد.

شش: قدرت بشر برای نابودی موجودات طبیعت و یا قدرت اصلاح شرایط حیات در بر فرض امکان، بعد از پذیرش این فرض که همه موجودات و افعال آن ها در ذیل خالقیت مطلق و مشیت و حکمت و تدبیر مستمر و عام الهی قرار دارند، هیچ مشکل اعتقادی و چالش کلامی و فلسفی را در پی ندارد. چون همه اسباب و علل مقهور قدرت و تابع مشیت الهی هستند و فرض استقلال انسان در افعال خود متنفی و ممتنع است. ولذا وقوع چنین امری توسط انسان، در واقع نشانه تعلق مشیت الهی به آن است. چون انسان صرفاً مظهر مشیت خالق کل است، و هر فرض دیگری غیر این فرض مبنای معقول و مبرهین فلسفی و کلامی ندارد.

پیش فرض های پژوهش:

- 1- افعال خداوند شامل کل نظام خلقت و از جمله انسان و همه افعال او است.
- 2- افعال الهی تابع علم، اراده، قدرت مطلق الهی و خلق و تدبیر الهی مستمر است. و فعل الهی حکیمانه، غایت مند، کامل و احسن و بدون نقص است.
- 3- فاعلیت الهی تام و مطلق و مستقل و بلا شریک است.
- 4- بشر دارای قدرت فعل و تصرف در خلق است و در اصل امکان تصرف بشر

واختیاری بودن این امر شکی نیست. و افعال بشری در طول فاعلیت و مشیت و تدبیر الهی است.

5. افعال و تصرفات بشری داری لوازم و پیامدهای خاص تکوینی و کلامی هستند.

دستاوردهای پژوهشی ناظر به حل مسأله:

یافته های تحقیق معطوف به سؤال های اصلی و فرعی پژوهش است.

با امعان نظر به موضوع تحقیق و پرسش های مطرح شده این رساله می کوشد تا مشکلات و چالش های کلامی و تکوینی تصرفات بشر در طبیعت را با نگاهی فلسفی-کلامی مورد بررسی قرار دهد و راه حلی جامع و راهبردی ارائه نماید. بر اساس یافته های این پژوهش؛ تصرفات کنون بشر اگر جهتی معقول و منطبق با آموزه های الهی پیدا نکند، لوازم و پیامدهای آن غیر قابل جبران و اصلاح خواهد بود. و لذا بشر چاره ای از اتخاذ رویکردها و رهیافت های نظری و عملی ارائه شده ندارد.

با توجه به موضوع تحقیق و مسائلی که این پژوهش متکفل پاسخ بدان ها بوده، نتایج ذیل قابل اشاره است:

1- بشر قادر به تصرف و تسخیر و دستکاری وضع اولیه و شکل و آثار و کیفیات برخی مخلوقات الهی است، و در این واقعیت جای تردید و انکار نیست.

2- افعال بشری شامل انحاء گوناگون، اعم از تصرف، تمتع، تسخیر، صنع و ابداع و خلق، و یاکشف نظام یا خرق نظام، و تغییر و تبدیل خلق و تکمیل و متحول ساختن طبیعت است. و بشر تکویناً قدرت تصرف و تغییر در خلق الهی را دارد نه این که صرفاً قادر به تمتع و کشف قوانین حاکم بر نظام خلقت باشد.

3- مخلوقات الهی حقیقتاً دارای فعل و آثار خاص خود هستند و این مسئله مغایرتی با اصل توحید و خالقیت مطلق الهی ندارد و همچنین اثبات این مسئله مهم و بنیادین مستلزم تفویض و یا جبر و یا ادعای خود اتکایی طبیعت و عدم احتیاج خلق در بقا و فعل و اثر به علت هستی بخش و حاکمیت و فاعلیت بی رقیب و حق مدارانه بشر بر خلقت (طبیعت) نیست.

یعنی رهیافت این پژوهش تثبیت فاعلیت بشر در طول فاعلیت خداوند و ضمن ابطال نظریه جبر و تفویض است. بنابر این؛ اولاً؛ هیچ فاعل ممکن در فعل و فاعلیت خود مستقل و خود اتکاء نیست، وثانیاً؛ قدرت بشر در افعال و تصرفات خود مطلق نیست، بلکه محدود و مقید به شرایط و عوامل طبیعی و مافوق بشری است. وثالثاً؛ متعین و ثابت نیست و قابل ازدیاد و توسعه است. و بستگی به مؤلفه ها و شرایط قابل و فاعلی و علل و اسباب گوناگون دارد.

4- از آن جهت که افعال مورد بحث، افعال اختیاری هستند ولذا فرض بر این است که افعال فواعل ذی شعور، مسبوق به علم و اراده هستند.

5- تبیین اصل فاعلیت انسان بر مبنای فاعلیت طولی و اثبات وسایط و علل طولی فاعلیت مطلق و مستمر الهی و دفع شبهات مربوط به این مسئله،

6- نوع فاعلیت و تصرف بشر در خلق الهی؛ به نوع نگاه وی به اشیاء، به عنوان موضوع تصرف، و پیش فرض های متافیزیکی و هستی شناختی و انسان شناختی بستگی دارد. با امعان نظر به این واقعیت که نوع نگاه فلسفی و دینی و علمی ما به طبیعت و اشیا مورد تصرف، بسیار مهم است و به نوع نگرش ها و تصرفات ما جهت می دهد. بنا بر این نگاه معقول فلسفی، عرفانی، دینی، یا نگاه مادی و سلطه جویانه به طبیعت که متعلق قدرت بشر است، در نوع فعل و تصرف بشر تاثیر غیر قابل انکار دارد.

7- اصل امکان و قدرت تصرف بشر امری حکیمانه است و بشر برای تداوم حیات خود، نیاز به بهره مندی معقول و صحیح از مواهب طبیعت دارد. ولذا در نگاه توصیه ای اصل تصرف بشر مطلقاً نفی نمی شود.

8- دامنه تصرفات بشر در خلقت با قوانین بشری و ارزش های اخلاقی قابل کنترل و هدایت نیست، و هیچ حد و مرزی بر سر راه تکنولوژی های نوین، از جمله فن آوری ژنتیک و پیشرفت و توانایی بشر متصور نیست. و به صورت لجام گسیخته و از سر رقابت و حرص و آز صورت می گیرد. بسیاری از تصرفات بشر جنبه لذت طلبانه و تفننی دارد نه اینکه برای رفع نیاز های ضروری باشد. ولذا تصرفات بشر در طبیعت می تواند عادلانه و یا مهار گسیخته و هوا پرستانه و جاه طلبانه باشد، می تواند مطابق قوانین کلی حاکم بر طبیعت باشد، و

می تواند، ضد ساختار و قوانین حاکم بر جهان باشد، می تواند اخلاقی و مطابق رهنمودهای دینی باشد و می تواند نامشروع و خارج از حیطه اصول اخلاقی و دینی باشد.

9- تصرفات بشر در اشیاء طبیعی مثل دستکاری ژنتیک، تغییر فرایند رشد طبیعی و تغییر سرعت رشد و تبدیل یک موجود به موجودی مشابه و... اگرچه تاحدودی می تواند موجب برهم زدن نظام طبیعت بشود، ولی چون در چارچوب نظام و قوانین و سنن قطعی الهی حاکم بر جهان آفرینش است، هیچ کدام از اصول اعتقادی را مخدوش نمی سازد.

10- به دلیل عدم جامعیت و کفایت روش های علمی و عدم کفایت رهیافت های اخلاقی و قوانین ملی و بین المللی، به نظر می رسد تنها راه معقول و بنیادین برای کنترل حکیمانه تصرفات و رویکرد علمی و عملی و تکنولوژیکی بشری این است که؛ مبانی فلسفی و متافیزیکی طبیعت به عنوان نظریه های علمی جامع و مستدل به عنوان عرف معمول علمی مورد توافق دانشمندان حوزه های گوناگون قرار گیرد و الهام بخش همه رویکردهای علمی و افعال و تصرفات بشر تلقی شود.

دستاوردهای راهبردی و کاربردی پژوهش:

1- طرح مبانی و نظریات بنیادین در باب فاعلیت بشر و تبیین مبانی و پیش فرض های فلسفی و کلامی آن؛

2- تبیین فلسفه قدرت تصرف بشر در خلقت؛

3- نشان دادن چالش ها و پیامدهای تکوینی و کلامی تصرفات کنونی بشر؛

4- اثبات امکان دخالت بشر در تغییر و تکمیل برخی مخلوقات الهی و اثبات عدم مغایرت این مسئله با فاعلیت الهی و احسن بودن نظام خلقت.

5- نشان دادن کارآیی فلسفه و کلام اسلامی در حل چالش های مطروحه نظیر:

چالش های کلامی، فلسفی مسئله شبیه سازی و حل این مسئله در چارچوب نظریه فاعلیت طولی، نظریه وسایط، نظریه تکامل طبیعی موجودات و نظریه نظام احسن؛

6- اثبات عدم مغایرت تصرفات بشر با اصل خالقیت مطلق و مستمر الهی، حکمت و غایت مندی افعال الهی، و با تدبیر مستمر ربوبی و عدم مغایرت با دخالت فواعل فرا طبیعی

وعدم تضاد با احسن بودن خلقت الهی با تبیین جدیدی از نظریه نظام احسن؛

7- ارائه راه حل های نظری و عملی در خصوص بحران های کنونی ناشی از تصرفات

بشر؛

8- اشاره به عدم جامعیت و کفایت روش های علمی و رهیافت های اخلاقی و قانونی؛

9- ارائه پیشنهاداتی در باب تدوین فلسفه افعال، فلسفه علم و تکنولوژی، و ضرورت

توجه به جهت داری علم و تکنولوژی و ضرورت تلفیق نگاه متافیزیکی و معنوی در طبیعت

شناسی و تصرف در آن

بخش اول: مفاهیم و کلیات

فصل اول: مفاهیم اصلی پژوهش :

مقدمه

ما امروزه شاهد انواع تصرفات بشر در پدیده های طبیعی هستیم، که این تصرفات در بسیاری از موارد، موجب تغییرساختار و کارکردهای موجودات طبیعی شده است. تصرفاتی نظیر؛ برهم زدن اکوسیستم طبیعت، دستکاری در ساختار ژنتیکی گیاهان و حیوانات و انسان، دخالت در فرایند تکامل گیاهان و حیوانات و همچنین بهسازی شرایط رشد و حیات موجودات و یا انهدام موجودات زنده و... همه از تصرفات غیر متعارف و چالش زا به شمار می روند. بشر امروز با استفاده از تکنولوژی های گوناگون، قادر به دستکاری موجودات طبیعی و محیط زیست می باشد. ولذا مسایلی چون دخالت در تولید مثل ، مرگ، سقط جنین، شبیه سازی، دستکاری های ژنتیکی، عقیم کردن، پیوند اعضا، کاشت و تولید اعضای سلولی، تلقیح مصنوعی، تولید مثل خارج از رحم، تعیین جنسیت، دستکاری و ویژگی های وراثتی، دستکاری هوش، شناخت عوامل بسیاری از بیماری ها و مرگ و میرها، و تولید موجودات جدید، و دخالت در حیات و مدت آن و موارد دیگر، همه نمونه هایی از تصرفات بشر در کار خلقت و دستکاری مخلوقات الهی است. بی تردید این گونه تصرفات بشری که موجب تغییر ساختار و ویژگی ها و غایت طبیعی موجودات است، دارای آثار و پیامدهای کلامی و تاثیر در نوع نگرش و تعامل انسان با مخلوقات الهی نیز هست. ولذا این مسئله از حیت امکان، لوازم و پیامدهای فلسفی و کلامی آن بسیار مهم و چالش بر انگیز و درخور پژوهش و تحقیق مضبوط و منسجم است.

این مسائل توجه متکلمان و فیلسوفان دین و اخلاق را جلب نموده و موجب مباحثات مناقشه بر انگیز و دامنه داری شده است. ولذا مسئله نوع مواجهه انسان با طبیعت و تصرفات غیر متعارف در موجودات طبیعت، امروزه به یک موضوع نگران کننده در سطح جهان تبدیل

شده است^۱.

مسائل بسیاری در ارتباط با این موضوع، قابل طرح و بررسی هستند، که اگر به صورت مبنایی و جامع بخواهیم به بحث تصرفات بشر در خلقت و فلسفه و لوازم و پیامدهای تکوینی و کلامی آن پردازیم، باید اولاً؛ مسئله ماهیت افعال بشری و این که افعال بشری آیا از نوع تصرف است یا تسخیر یا صنع و ابداع و خلق، یا کشف نظام، یا خرق نظام، و تغییر خلق و متحول ساختن طبیعت، را مورد بررسی و تبیین قرار دهیم.

و ثانیاً؛ مسئله رابطه افعال بشری با فاعلیت الهی و مؤلفه های و شرایط فاعلیت بشر و این که آیا قدرت تصرف بشر مطلق و بی حد و حصر است و یا محدود؟ آیا ثابت است یا متغیر و قابل ازدیاد و نقصان؟ و آیا تصرفات بشری موجب برهم زدن نظام طبیعی خلقت است؟ و آیا بشر با تصرفات خود می تواند موجب تغییر مخلوقات الهی و ساختار و غایات آنها شود یا خیر؟ تصرف و دستکاری بشر در مخلوقات با اعتقاد به خالقیت مطلق و مشیت و تدبیر دائمی الهی چگونه قابل جمع است؟ آیا می توان گفت خداوند نیز این تصرفات را اراده کرده است و تکویناً مانع فعالیت های مختارانه بشر نمی شود؟ و آیا تصرف تکوینی بشر در خلقت، با تدبیر الهی عالم توسط اسباب و علل عالیه (مثل عقول، عوالم ملکوت و مدبرآت امر) تضاد و تزاخم پیدا نمی کند؟ همچنین آیا تصرفات بشر در اشیاء طبیعی؛ (مثل دستکاری ژنتیک، تغییر فرایند رشد طبیعی و تغییر سرعت رشد و تبدیل یک موجود به موجودی مشابه و غیره... موجب برهم زدن سیستم طبیعی و تدبیر الهی نظام طبیعت نمی شود؟ چگونه این گونه تصرفات بشر با حکمت و مشیت الهی سازگار است؟ تصرفات بشر در نظام خلقت را چگونه می توان تبیین و توجیه کرد که با آموزه ها و اصول اعتقادی نظیر توحید افعالی، عمومیت مشیت الهی، غایت مندی افعال الهی، حکیمانه و احسن بودن نظام آفرینش، خلق و تدبیر دائم ربوبی و نظریه الامر بین الامرین و منافات و تعارض نداشته باشد؟ چه فرضیات و نظریاتی در این خصوص قابل طرح و بحث است و مبنای هر کدام چیست؟

پاسخ به مسائل فوق، اولاً؛ مستلزم بررسی ماهیت فعل بشر و این که افعال بشری از

^۱ - سید حسین نصر، انسان و طبیعت، ترجمه عبدالرحیم گواهی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ دوم، 1383، ص 8.

چه سنخ و نوعی است: (آیا خلق است یا ابداع یا تصرف و یا تسخیر و یا کشف قوانین و نظامات حاکم بر خلقت یا خرق نظام و...). ثانیاً؛ مستلزم شناخت فلسفه قدرت بشر برای تصرف در تکوین است. و ثالثاً؛ مستلزم شناخت رابطه افعال بشر با فاعلیت و اراده و تدبیر حق نسبت به عالم است. با توجه به مبانی و پیش فرض های کلامی بحث، باید دید قدرت تکوینی بشر برای تصرف در طبیعت و تسخیر و تغییر آن، از آن جهت که جهان هستی و از جمله طبیعت، فعل حق تعالی است؛ و تحت اراده و تدبیر و فاعلیت او قرار دارد و همچنین دارای غایتی حکیمانه الهی است، چه تبیین فلسفی دارد؟

نکته مهم و قابل توجه این است که بحث در جواز و عدم جواز تشریحی نیست. بلکه بحث ناظر به فلسفه افعال و تصرفات بشر در خلقت و لوازم و پیامدهای کلامی و تکوینی آن ها است. به عبارت دیگر؛ مسئله محوری پژوهش این است که تکویناً قدرت تصرف بشر در این زمینه تا چه حدی است؟ و فاعلیت بشر را چگونه می توان تبیین نمود که منافی پیش فرض های مقبول اعتقادی و اصول مبرهن فلسفی نباشد.

پرسش های اساسی فوق از جمله مهم ترین مسائلی هستند که به بحث فلسفه افعال و تصرفات بشری مرتبط است و باید بر اساس مبانی حکمی و کلامی به تبیین آن پرداخت و شبهات آن را پاسخ داد. این تحقیق می کوشد تا بر اساس مبانی متقن و مبرهن فلسفی به چالش های فلسفی - کلامی مورد نظر پاسخ دهد. اما قبل از پرداختن به مباحث اصلی و پاسخ به پرسش های مطروحه ابتدا به تبیین برخی مفاهیم کلیدی تحقیق می پردازیم.

1- مفهوم فعل :

در مباحث فلسفی فعل به معنای اثر و وجود عینی است که از فاعل دارای علم و اراده یا فاقد علم اراده صادر می شود. «الفعل هو الهيئة العارضة للمؤثر فی غیره بسبب التأثير»¹ اثری که از فاعل صادر می شود چند نوع است: یا مسبوق به ماده و مدت است که در اصطلاح فلسفی به آن کائن گفته می شود و یا این که مسبوق به ماده و مدت نیست که در این صورت ابداع و مبتدع به آن اطلاق می شود. و اگر موجودیت آن، تنها مسبوق به ماده باشد به

¹. السید الشریف، علی بن محمد الجرجانی، التعریفات، تهران، انتشارات ناصر خسرو، 1370، چاپ چهارم، ص 72.

آن مخترع گفته می شود.¹ پس مراد از فعل هر اثر وجودی و هیئت عارضی است که از موجودی صادر می شود

2- معنای خلق :

خلق یا آفرینش به دو معنا به کار می رود :

الف : ایجاد اشیاء از عدم، انشاء؛

ب : نظم دادن اشیاء از ماده‌ای که قبلاً ایجاد شده است، تقدیر و ترکیب.

از نظر لغت شناسان واژه «خلق» به دو معنا بکار می رود. واژه خلق گاهی بر مطلق ایجاد و گاهی نیز به معنای ایجاد با کیفیت و حدود و اندازه معین که همان تقدیر است، اطلاق می شود.² علامه طباطبایی خلق را به معنای جمع کردن اجزاء چیزی می داند یعنی چیزی که بوده است و ماده اولیه داشته است، سپس سامان دهی شود. اما « ایجاد را به معنای ابداع وجود چیزی که قبلاً نبوده، توصیف نموده است.»³

با توجه به معنای لغوی و اصطلاحی واژه خلق می توان گفت؛ خلق در قرآن به هر دو معنا بکار رفته است. هم به معنای ایجاد مسبوق به عدم است و هم به معنای جمع اجزا و مواد یک شی و ترکیب جدید آن، همچنان که قرآن در آیه ذیل خلق را به حضرت عیسی (ع نسبت داده است:

«أَنِّي اخْلُقْ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَنفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ»⁴

من از گل برای شما چیزی همانند شکل پرنده می سازم ، آنگاه در آن می دمم، پس به اذن خدا پرنده می شود. بنابر این می توان گفت؛ خلق به معنای ایجاد و انشاء از عدم، مخصوص خداست. چون انسان در اختراعات و ابداعات خود چیزی را از عدم به وجود

¹ . محقق سیزواری، شرح المنظومه، با تعلیق و تصحیح حسن حسن زاده آملی، نشر ناب، تهران، 1379، ج 3، ص 660.

² «خلق الإنسان أی اختراعه و انشاءه مقدراً. و الخلق؛ الفعل الواقع علی تقدیر و ترتیب» التبیان فی تفسیر القرآن، ج 9، ص

363

³ . سید حسن مصطفوی، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران، 1360، صص 108-

110.

⁴ . سوره آل عمران، 49.

نمی آورد و انسان خالق ماده اولیه اشیاء نیست.

3- مفهوم صنع :

راغب اصفهانی با تعریفی که از صنع ارائه می دهد بین خلق و صنع تفاوت می گذارد و می گوید :

«صنع عبارت است از فعلی که به خوبی و شایستگی صورت پذیرد. بنابر این هر صناعی فعل است، ولی هر فعلی صنع نیست. به همین جهت فعل را می توان به حیوانات و جمادات نسبت داد، ولی صنع فقط مخصوص موجودات ذی شعور و عاقل است. لکن علامه طباطبایی (ره) خلق را با معنای صنع و ایجاد مترادف می داند و می نویسد: «الخلق وهو الصنع والایجاد»^۱

ابن سینا نیز در شرح اشارات معنای فعل، ایجاد، صنع و ابداع را نزدیک به هم دانسته و وجه مشترک همه آنها را در وجود و حصول بعد از عدم می داند.^۲

در قرآن کریم گاهی خلق الهی به عنوان صنع نامیده شده است. نظیر آیه 88 سوره نمل که می فرماید: «صنع الله الذی اتقن کل شیء»^۳ و در برخی موارد نیز واژه صنع را به انسان نسبت داده است.

بنابر این قرآن کریم، در مورد اعمال انسان هم تعبیر: فعل وهم صنع و در موارد خاصی نیز خلق بکار برده است. تعبیر فعل، نظیر: «ان الله یعلم ما تفعلون»^۴ و تعبیر صنع، نظیر: «إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ»^۵ و تعبیر خلق نظیر «واخلق لكم کهیئۃ الطیر».

4- مفهوم ابداع^۶

مفهوم ابداع این است که وجود شیء وابسته به غیر باشد به نحوی که موجد در ایجاد نیاز به ماده و آلت یا زمان نداشته باشد؛ «الإبداع هو أن یكون من الشیء وجود لغيره

^۱. سوره زمر، 62.

^۲. .. خواجه نصیر الدین طوسی، شرح الإشارات والتنبیہات، نشر البلاغ، قم، 1375، ج 3، ص 68.

^۳. سوره نمل، 88.

^۴. سوره نحل، 91.

^۵ سوره فاطر، 8.

^۶. سید محمد حسین طباطبایی، تفسیر المیزان، مؤسسۃ الاعلمی للمطبوعات، بیروت، 1405، ج 10، ص 443.

متعلق به فقط دون متوسط من ماده أو آله أو زمان.»^۱

با ملاحظه تعاریف فیلسوفان می توان گفت:

1. احداث به معنای وجود آوردن موجودی است که سابقه وجود نداشته است، چه این موجودات موجودات قدیم زمانی باشند یا احداث زمانی.
2. ابداع، به وجود آوردن موجودات جسمانی به وسیله مجردات چه این موجودات جسمانی باشند یا غیر جسمانی.
3. خلق، به معنای به وجود آوردن موجودات به صورت بدون واسطه چه این موجودات جسمانی باشند یا روحانی و مجرد، چه فانی شده باشند و چه باقی.
4. تکوین نیز به معنای هستی دادن و به وجود آوردن موجودات از کتم عدم است. بنا بر این می توان گفت؛ «العالم؛ مبدع مخترع کائن بعد ان لم یکن و انّ مبدعه و مخترعه و محدثه و خالقه و مصوره هو الباری جل جلاله ابدعه کیف شاء.»^۲

5- مفهوم تسخیر

از جمله اصطلاحات و مفاهیمی که در این تحقیق نقش کلیدی دارد، اصطلاح تسخیر است.

تسخیر: یعنی وادار کردن کسی یا چیزی بعملی با قهر و اجبار. راغب گوید: تسخیر آن است که شیء را با غرض خاصی به قهر سوق دهند.^۳

تسخیر به معنای در اختیار گرفتن و بکار بردن نیروی موجودات توسط فاعل مختار است.^۴

«التسخیر هو التذلیل و التکلیف بالقهر»^۵

^۱ «أن الإبداع هو أن يكون من الشيء وجود لغيره من غير أن يسبقه عدم سبقاً زمانياً...» (ابن سینا، الاشارات والتبیهات، ج 3، ص 120)

^۳ - اخوان الصفا، رسائل اخوان الصفا، الدار الاسلامیة، بیروت، 1412 هـ، ج 2، ص 76.

^۳ - سید علی اکبر قرشی، قاموس قرآن، دار الکتب الاسلامیه، تهران، 1371 ش، ج 3، ص 243 و همچنین ر.ک به: طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج 14، ص 312.

^۴ . سید محمد حسین لطفی، انوار درخشان، انتشارات لطفی، تهران، 1404، ج 11، ص 83.

^۵ . سید حسن مصطفوی، التحقیق فی کلمات القرآن، ج 3، ص 274.

«التسخیر؛ هو إقدارهم علی صنعتها و استعمالها، فإن الظاهر من تسخیر شیء للإنسان هو التصرف فيه بجعله موافقاً لما يقصده من منافع نفسه ...»¹

تسخیر؛ به معنای رام کردن و در اختیار گرفتن و بکار بردن نیروی موجودات توسط فاعل مختار است.² البته این معنا غیر اجبار و اکراه و قسر است، برای اینکه در فاعل بالجبر، فعل خارج از مقتضای اختیار و طبع فاعل است، به خلاف فاعل بالتسخیر که فعل او به گونه ای مقتضای طبع و اختیار آن است، مانند هیزم و آتش که مسخر آدمی است، ولی نمی توان گفت آدمی هیزم را به سوختن مجبور و مکره ساخته است.³

بنابر این وقتی که فاعلی با سلطه و اراده خود، موجود دیگری را به فعل خاص و می دارد مثل نویسنده که قلم را وادار می کند تا به اراده او بنویسد، اصطلاحاً و عرفاً آن را به تسخیر در آورده است. با توجه به تعریف تسخیر می توان گفت؛ مسخر بودن اشیا برای انسان به دو معنا است، یکی در خدمت منافع و مصالح انسان قرار گرفتن اشیا طبیعی؛ مانند: امکان استفاده از نور خورشید و ماه و... است. و دیگر؛ به معنای مقهور و منفعل بودن در برابر قدرت و فاعلیت بشر؛ (مانند تسخیر کشتی ها، تغییر اشیا و مواد طبیعت و انواع تصرفات دیگر) پس «تسخیر» هم به معنای تسلط و تصرف انسان بر طبیعت است و هم به معنای قدرت بهره گیری از منابع طبیعت است.⁴

6- مفهوم تصرف :

هرگونه فعل و دخالت بشر در اشیا مادی و طبیعی که به نوعی موجب تغییر⁵ در ذات اشیا و موجودات ویا آثار آنها شود. مانند؛ مهار آب و باد و هوا و انواع انرژی های طبیعت و ساختن انواع ابرازها، تجزیه و ترکیب مواد شیمیایی و آلی، ایجاد تغییر در وضع طبیعی موجودات، نظیر دخالت در شکل و ساختار ژنوم جانداران و به طور کلی، هرگونه دخالت در طبیعت و نظام خلقت، به عنوان دخالت و تصرف بشر در نظام خلقت به شمار می رود.

1. سید محمد حسین طباطبایی، پیشین، ج 12، ص 59.

2. سید محمد حسین لطفی، انوار درخشان، انتشارات لطفی، تهران، 1404، ج 11، ص 83.

3. همو، پیشین، ج 14، ص 441.

4. محسن، قرائتی، تفسیر نور، ج 6، ص 290.

7- پیامدهای کلامی:

تصرفات بشر در مخلوقات الهی، تکویناً ممکن است و بشر می تواند ساختار و آثار موجودات تکوینی را با دستکاری و تصرفات خود دچار تغییر نماید و لذا این تاثیر فعل انسان در موجودات تکوینی را می توان نوعی از پیامدها و لوازم افعال و تصرفات بشر دانست. اما افعال بشر غیر از تأثیرات عینی و تکوینی، دارای لوازم و پیامدهای کلامی نیز هستند. به این بیان که؛ چون موجودات مورد تصرف، مخلوق الهی هستند و در وجود و آثار تابع فاعلیت مطلق الهی و اصل غایت مندی، حکیمانه بودن و احسن بودن و تدبیر خدای تعالی هستند و لذا امکان دخالت در نظام خلقتی که چنین رابطه ای با خالق حکیم و مدبر دارد، دارای لوازم و پیامدهای کلامی است. بنابر این با نظر به این حقیقت که خدا باوران، خدای واحد را خالق نظام تکوین و تشریح می دانند و صفاتی خاصی را برای خدا اثبات نموده و به آن اعتقاد دارند، بر اساس چنین اعتقاد و نظام باوری، باید دید مسئله تصرفات بشر در نظام خلقت چه لوازم و پیامدهای کلامی دارد؟ آیا تصرفات بشر با آموزه های دینی که جهان خلقت را مخلوق و فعل خداوند توصیف می نمایند و خالقیت مطلق و تدبیر دائم و حکیمانه و بی و احسن بودن فعل الهی را مورد تأکید قرار می دهند، چالش و تعارض دارد؟